

Філат Т. В.,
докторка філологічних наук, професорка,
завідувачка кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук
Дніпровського державного медичного університету

ЦИКЛ ВІРШІВ «ВІЙНА МАЛЮЄ КРОВ'Ю АКВАРЕЛІ»: ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. Об'єктом аналізу в статті є воєнний цикл віршів «Війна малює кров'ю акварелі», нещодавно надрукований видавництвом Старого Лева (Львів) та журналом «Нова Польща» (Варшава). Воєнна тема настільки глибоко увійшла в поетичну свідомість Ліни Костенко, що навіть у поезіях на іншу тему часто зустрічаються аллюзії на страшні роки війни, воєнна термінологія, спогади про воєнне дитинство,

Воєнний цикл віршів «Війна малює кров'ю акварелі» складається з одинадцяти поезій. Кожний вірш чітко датований. Дев'ять з одинадцяти поезій написані у 2022 році. Цей цикл умовно можна назвати циклом-хронікою, «історією» початку війни і її продовження протягом трьох місяців. Цикл починається віршем «Останній ґрунт. Останній раунд» (2010). Композиційне місце цієї поезії, написаної за чотири роки до початку війни та за дванадцять років до її повномасштабного поновлення, стає зрозумілим тільки після прочитання всього циклу. Це вірш-передбачення майбутньої війни, про яку поетеса постійно попереджала.

У вірші «І жах, і кров, і смерть, і відчай...» (2015) Ліна Костенко висловила своє ставлення до агресії росії проти України. Все зло світу, за поетесою, уособлюється в образі «маленького сірого чоловічка». Поетеса створює безіменний, неіндивідуалізований ліричний суб'єкт за допомогою негативних епітетів. І хоча «сірий чоловічок» легко впізнаваний, авторка навмисно не ідентифікує його, ототожнюючи з жахом, кров'ю, смертю, страшним лохнеським чудовиськом, наголошуючи на тому, що зло та підступність не мають національності, громадянства чи індивідуальних рис.

Війна, розпочата росією проти України, обурила мисткиню та змусила вголос «кричати» та благати зупинити руйнування України та світу. Воєнний цикл внутрішньо й системно об'єднаний спільною ідеєю патріотизму, глибокою скорботою за безвинно вбитими українцями та воїнами, зруйнованими територіями. Водночас поетеса пишається Україною та українцями, воїнами, які непохитно та віддано захищають свою Вітчизну.

Ключові слова: ліричний суб'єкт, вірш-передбачення, риторичне запитання, узагальнений образ, ремінісценція, метафоричне осмислення.

Постановка проблеми. Творчість «глибоко сучасної, глибоко української поетеси» (Є. Гуцало) [цит. за: 1, с. 1] «як один із найяскравіших феноменів доби й української культури ХХ століття та початку ХХІ-го» [1, с. 33] давно вже стала об'єктом літературознавчих досліджень. Вчені намагаються проаналізувати та вивчити жанрову систему мисткині, її художню своєрідність, традиції та новаторство, роль міфології, архетипів, народнопоетичних ремінісценцій, інтертекстуальності в поетичному доробку Ліни Костенко. Навіть дитяча лірика

системно досліджується та інтерпретується як невід'ємна складова художнього світу поетеси. Воєнна тема у творчості поетеси ще не стала об'єктом пильної уваги дослідників, предметом монографій та великих рукописів, хоча деякі автори розглядають та інтерпретують її як складову поетичної спадщини геніальної поетеси, справжньої патріотки, «митця-культуролога, глибокого знавця й пропагандиста культури, поета-вченого, точніше, академіка...» [1, с. 17]. Вважаємо, що назріла вже необхідність проаналізувати воєнну лірику Ліни Костенко в усіх її аспектах і вимірах, показати, як «воєнне» дитинство вплинуло на формування світогляду та позиції несприйняття та засудження війни, як глибокий біль за Україну та українців змусив ненавидіти тих, хто руйнує та принижує Вітчизну, бомбить міста і села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Воєнна лірика Ліни Костенко досліджується не так часто в сучасному літературознавстві. Але все ж таки стали з'являтися наукові роботи, присвячені цій проблематиці. В.С. Брюховецький слушно зауважив, що «для внутрішнього світу Ліни Костенко марно так багато важать події воєнних років. То доля цілого покоління, поетичні відкриття якого починалися в окопах, ще не загоєних часом. У нерідко болісних рядках закладено величезний заряд оптимізму, оптимізму мозолястої сили» [2, с. 124]. Іван Дзюба в книжці «Є поети для епох» (2011) наводить влучний вислів Ліни Костенко: «Кожна війна страшна. Слепа, глуха, і кожен в ній – жертва сьогодні або завтра» [3, с. 122]. Це судження, яке сформувалося ще в дитинстві, протягом років тільки поглиблювалося, трансформувалося в нові потворні вияви та форми, обростало болем втрат і руйнувань, які несе війна, і непохитною впевненістю в тому, що страшні роки війни не повинні повторитися. В. Базилевський побачив в оцінці Євгена Маланюка Ліни Костенко («народжена війною») «вищий сакральний зміст» [цит. за: 1, с. 15]. І це цілком справедливо. Тема війни осмислюється, опрацьовується, трансформується у творчості поетеси протягом усього життя. Галина Білик у статті «Тема війни у творчості Ліни Костенко» стверджує, що в «поетичному космосі Ліни Костенко образ війни – у всіх його значенневих аспектах – один із найбільш осудних, протиприродних і протилюдських. Орелом святості наділяє мисткиня лишень війну визвольну – виходячи з мученицької самопожертви покоління в ім'я майбутнього краю, своїх дітей і онуків...» [4, с. 141].

Григорій Клочек у навчальному посібнику-хрестоматії констатує, що Ліні Костенко «було 11 років, коли почалася війна. За всі чотири воєнні роки довелося пережити дуже багато – і перебування в окопах, де ховалися від артилерійських бомбардувань, і ходіння по мінному полю, коли мама ступала попереду, наказавши дочці ступати за нею слід у слід,

і страшну смерть знайомих пастушків, які підірвалися, розбираючи артилерійський снаряд (цей факт описано в «Пасторалі ХХ сторіччя»), і гірку долю біженців, коли довелося брести зі своїм нехитрим скарбом по грузних дорогах, мокнути під осіннім дощем, проситися переночувати у незнайомих людей» [5, с. 18]. Літературознавець позначив широке коло питань та проблем, які охоплює воєнна лірика Ліни Костенко. І хоча йдеться про поезію, присвячену Другій світовій війні, в сучасній воєнній ліриці мисткині змінився тільки агресор – росія, а масштаби руйнувань, бомбардувань, горя людського залишилися такими ж трагічними.

Мета статті. Дослідити та проаналізувати воєнний цикл віршів Ліни Костенко «Війна малює кров'ю акварелі» як цілісне системне утворення. Довести, що запропоновані поезії об'єднані спільною темою, внутрішньо організовані та систематизовані за принципом тематичної, ідейно-художньої, концептуальної єдності; виявити особливості трактування воєнної теми у творчій спадщині Ліни Костенко.

Виклад основного матеріалу. Воєнний цикл віршів «Війна малює кров'ю акварелі» складається з одинадцяти поезій. Вони не мають традиційних заголовків, їх функцію виконує перший рядок. Але кожний вірш чітко датований, що взагалі не характерно для збірок поетеси. Дев'ять з одинадцяти поезій написані у 2022 році. Цей цикл умовно можна назвати циклом-хронікою, «історією» початку війни та її продовження протягом трьох місяців. Кінцева дата циклу – 30.05.2022 (вірш «Всі маски вже впали»). Цикл починається віршем «Останній ґрунт. Останній раунд» (2010). Композиційне місце цієї поезії, написаної за чотири роки до початку війни та за дванадцять років до її повномасштабного поновлення, стає зрозумілим тільки після прочитання всього циклу. Це вірш-передбачення майбутньої війни, про яку поетеса постійно попереджала [6; 7]. Прихід Дракули, Дракона, Триглавого Змія відбудеться після «гри» «в модерн і андеграунд». Він принесе нещастя, смерть, безлад: «Кісток насипле цілий терикон. / Всіх матюкне. На всі моцарства цикне» [8, с. 307]. І ця трагедія змінить суспільство і світобачення, відкриє очі на справжні цінності й вигадані, на внутрішнє ество людини та її призначення: «І знов крутнеться флюгер на даху. / І знову буде видно, ху із ху» [8, с. 307].

У вірші «І жах, і кров, і смерть, і відчай...» (2015) Ліна Костенко висловила своє ставлення до агресії росії проти України. Все зло світу, за поетесою, уособлюється в образі «маленького сірого чоловічка» [8, с. 307]. З одного боку, він виглядає нікчемним та жалюгідним (навіть не чоловік – чоловічок), з іншого боку, є символом «чорної біди» [8, с. 307]. Поетеса створює безіменний, неіндивідуалізований ліричний суб'єкт за допомогою негативних епітетів: маленький, сірий, «чорний» («накоїв чорної біди»), «хижий» (очолоє «клекіт хижої орди»), «огидний» звір. І хоча «сірий чоловічок» легко впізнаваний, авторка навмисно не ідентифікує його, ототожнюючи з «жахом», кров'ю, смертю, «клекотом хижої орди» [8, с. 307], «звіром огидної породи» [8, с. 307], страшним лохнеським чудовиськом. Тварина озера Лох-Несс асоціюється з «огидним» звіром холодної Неви. Це поєднання репрезентує концепцію всесвітнього зла та підступності, які не мають національності, громадянства чи індивідуальних рис. Ліна Костенко створює ремінісцентно узагальнений образ. Причому використані алюзії (Лох-Несс, «чорна біда», «сірий чоловічок») переосмислюються і поступово накопичують негативну характеристику для

створення типізованого образу всесвітнього зла всього людства з метою закликати народи об'єднатися в шляхетній боротьбі проти спільного ворога, що виражено в риторичному запитанні-пересторозі:

Куди ж ви дивитесь, народи?!

Сьогодні ми, а завтра – ви [9, с. 308].

Емоційне передбачення геніальної поетеси співзвучне з публічними заявами сучасних політиків. Але у 2015 році воно не сприймалось так гостро й неминуче, адже вважалося, що «хижа орда» та «гнів» «маленького сірого чоловічка» спрямовані лише на одну державу та один народ. У риторичному запитанні поетеси міститься прихований заклик до всіх народів об'єднатися проти жорстокої агресії ворога-«звіра», лохнеського страховиська.

У поезії «Підкрадається лихо нечутними кроками» (27.02.2022) картина трагічної дійсності створюється за допомогою метафоричного осмислення сьогодення. І це нанизання метафор («підкрадається лихо», «зупиниться мить», «почорніє село», «війна загримить», «захлинуться кров'ю і димом світанки», «вигинає імперія хижий хребет», «повзуть... танки», «очі святої Софії / спопеляють навки новітню орду» [8 с. 308]) посилює напруження і створює замкнутий простір, який несе не тільки описове навантаження та інформацію про місце дії, а й має особливу змістовну активність. Топоніми «почорніє село», «білий світ», «розчепірені танки» «по дорогах», «хатки в зимовій зав'ї», Київ, «очі святої Софії» відтворюють образ понівеченого війною «білого світу». Але трагізм сьогодення та невідомість майбутнього в кінці поезії змінюються впевненістю в Перемозі: «Лиш над Києвом очі святої Софії / спопеляють навки новітню орду» [8, с. 308]. Собор Святої Софії, який завжди був символом України, її непорушною фортецею, наділяється поетесою новою функцією: охоронця та месника («очі святої Софії / спопеляють навки новітню орду» [8, с. 308]).

У наступному вірші «Ця ніч була загрозлива і темна» (Ніч, 17.03.2022) вказано і рік, і місяць, і день написання, і час доби: «ніч». Ця конкретизація не тільки загострює загальну атмосферу воєнного часу, а й характеризує дії ворога як нелюдські, підступні, ганебні. Знаменно, що ворог починає обстрілювання вночі, «в час диявола», коли мирне населення спить. Порівняно з поезією «Мій перший вірш написаний в окопі», де реалії війни даються в жадливих подробицях («Лилась пожежі вулканічна лава / Горіла хата. Ніч здавалась днем. / І захлинулась наша переправа – / через Дніпро – водою і вогнем» [9, с. 31]), у вірші «Ця ніч була загрозлива і темна» авторка зосереджує увагу на психологічному стані ліричного героя: «Ця ніч була загрозлива і темна. / І так хотілось тиші і тепла» [8, с. 308]; «То що – тікати? Бігти в бомбосховище? / А не діждав би фюрер у кремлі!» [8, с. 308], «Хай сам боїться – він уже вчорашній. / Посіють бомби – ненависть пожнуть» [8, с. 308]; «Сирени виють. А мені не страшно / Хто не тікав, того не доженуть» [8, с. 308]. Реалії війни відтворено в метафоричному образі жовтої хризантеми: «А вибух був – як жовта хризантема, / що на пів неба раптом розцвіла» [8, с. 308]. Метафоричність, алегоричність порівняння («А вибух був – як жовта хризантема...») посилюють тему протиприродності війни, яку розпочала росія проти України, її руйнівний характер: «Струснуло стіни і двигтіло довго ще. / Сирени вили, блискало на склі» [8, с. 308]. Система риторичних запитань («То що – тікати? Бігти в бомбосховище?») має на меті посилити протистояння українців агре-

сії росії та «фюреру». Авторка ніби створює трагічну дилему, окреслюючи два взаємовиключні можливі шляхи: шлях свободи та шлях остраху. Ця філософська дилемність виражена пафосом гостро сформульованого риторичного запитання, яке розкриває патріотизм поетеси.

Восьмивірш «Ще трохи, трохи – й зацвітуть морелі...» (15.04.2022) теж має чітке датування. Темпоральне обрамлення поезії репрезентує застиглий час та зруйнований простір, умовний майбутній час («зацвітуть морелі, / і облетять, як сон кореневищ», «якийсь тюльпанчик раптом проросте» [8, с. 309]). Ми вже писали про те, що «важливою рисою віршованих циклів Ліни Костенко є поєднання, по суті, епічного масштабу подій з неповторним ліричним відтворенням, осмисленням і переживанням його [10, с. 185]. У циклі «Війна малює кров'ю акварелі», зокрема в поезії «Ще трохи, трохи – й зацвітуть морелі...», ця дивовижна якість творчої лабораторії поетеси розкрилась повною мірою.

У поезії «У нас вже підриваються на мінах» (15.05.2022) вистраждана тема набуває нового трагічного звучання. Про реалії сьогодення написано «стримано і лаконічно» [3, с. 124]: «У нас вже підриваються на мінах. / В полях по обрії брукху і броні. / У нас стрічають люди на колінах / своїх убитих хлопців на війні» [8, с. 310]. Тема «підривання на мінах» уже була озвучена поетесою в ліриці, присвяченій Другій світовій війні («Смертельний падеграс», «Пастораль ХХ сторіччя»). На питання Івана Дзюби «Чи можна подолати в собі ці кошмари – кошмар війни, кошмар репресій?» Ліна Костенко відповіла: «Ні. Це не значить, що ти їх боїшся, це значить, що ти їх носиш в собі. Я ж про це написала:

Хто йшов по полю мінному хоч раз,
той мимохить і на паркетних глянцах
пригадує смертельний падеграс [9, с. 123].

Поетеса згадувала: «Всі ми про щось мріяли у дитинстві. / Хто про іграшку, хто про казкові пригоди. / А я – щоб мати до ранку не збожеволіла» [9, с. 123]. Тобто «обережні па» «на мінним полі» і мрії дитини, щоб мати не збожеволіла, – це ланки одного ланцюга.

Авторка наголошує на вселенській несправедливості ранньої смерті «чийхось коханих і чийхось синів» [8, с. 310]. Але водночас підкреслює високу шляхетність їхньої місії: «Щоб Україна не була розп'ята, / пішли боротись» [8, с. 310], – обумовлюючи праведність справи пафосом хвилюючого питання: «хто ж, як не вони?!» [8, с. 310]. Це риторичне й водночас окличне речення має посилити емоційне напруження поезії та зробити афористичний, сповнений гордістю за Україну та українців висновок: «Так виникає нація героїв. / Так постає з населення народ» [8, с. 311]. Григорій Ключек мав рацію, коли наголошував, що «геніальна поетеса вчить нас бути нацією переможців» [5, с. 578]. Хроніка воєнних подій переплітається з віршами, у яких мисткиня осмислює масштаби воєнної трагедії та намагається докопатися до її причин. У верлібрі «Зміряйте Росії температуру...» авторка не тільки ставить «діагноз» росії («Зміряйте Росії температуру – / у неї біла гарячка»), а й викриває цинізм та жорстокість росіян: «Вона (росія – Т.Ф.) хреститься на ікони, а бомбить церкви й кладовища. / Її священники благословляють убивць» [8, с. 308]. А у чотиривірші «Не дуже людям думалось про честь...» (22.05.2022) поетеса пояснює трагічні події в Україні бездіяльним проведенням часу та життя людьми, які забули про свої службові

обов'язки й честь: «Не дуже людям думалось про честь, / усі хотіли хліба і видовищ» [8, с. 308]. Але, незважаючи на все, поетеса впевнена, що вищі сили охороняють Україну та не дадуть її знищити. Мадонна Перехресть та Мадонна Бомбосховищ – на варті України та її народу: «Колись була Мадонна Перехресть». / Тепер у нас Мадонна Бомбосховищ» [8, с. 310].

Два останніх вірші «Всі маски вже впали і всі королі вже голі» (30.05.2022) та «Вернулись люди – а немає стін» (21.05.2022), на перший погляд, стоять осторонь попередніх поезій і не несуть вагомого змістовного навантаження. Але слушною видається думка Валентини Саєнко щодо творчості Ліни Костенко: «Її сюжети завжди мають другий, третій і четвертий (містичний) виміри... цим пояснюється актуальність її творчості, що має універсальний характер» [1, с. 25]. Останні два вірші мають доленосне значення, несуть філософське узагальнення, демонструють духовне прозріння («Всі маски вже впали і всі королі уже голі. / І всі Златоусти усе вже сказали торік») [8, с. 311], вселяють віру в подолання всіх негараздів та вад, які заважають жити Україні та українцям в мирі та злагоді («Виходимо з моря своєї гірської недолі. / Заходимо в повні усіх Вавилонських рік») [8, с. 311]. В останньому вірші «Вернулись люди – а немає стін» (21.05.2022) поетеса піднімає проблему безхатченків в Україні, тобто людей, в яких війна відібрала домівку: «Вернулись люди – а немає стін. / Проїшла орда, жорстока і запекла» [8, с. 311]. Ця тема не нова для поетеси ще з часів Другої світової війни. Тут вона розгортається на тлі «реготання» диявола («регоче диявол»), але вперше у творчості мисткині показано назріваючий протест і протидію «темним силам» зла та руйнації («І встає з руїн / Сивий Янгол українського пекла») [8, с. 311]. Поетеса створює своєрідну вертикаль: «регочучий диявол», якого ось-ось проковтне пекло, й ангел, який відроджується після дій «жорсткої і запеклої» орди, «встає з руїн». Він посивів, бо пройшов всі кола пекла, став свідком смертей та руйнувань. Але він відроджується, щоб помститися, захистити, стати охоронцем.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ліна Костенко, продовжуючи у своїй творчості найкращі досягнення світової та вітчизняної літератури і культури, змогла не тільки інтелектуально-філософськи осмислити найважливіші соціально-історичні події, явища епохи, а й дати їм авторську інтерпретацію та оцінку. Для «народженої війною» поетеси війна стала не тільки «темпоральним знаком» дитинства, а й рубіконом, який не дозволяв їй погоджуватись із хамством, зрадою, недбалістю ставленням до своїх обов'язків, «нелюбов'ю» до Батьківщини, народу, традицій. Війна, розпочата росією проти України, незважаючи на те, що поетеса знала про її неминучість, обурила мисткиню та змусила вголос «кричати» та благати зупинити руйнування України та світу («Куди ж ви дивитесь, народи?! / Сьогодні ми, а завтра – ви» [8, с. 308]). Воєнний цикл «Війна малює кров'ю акварелі» внутрішньо й системно об'єднаний спільною ідеєю патріотизму, глибокою скорботою за безвинно загубленими життями українців, зруйнованими територіями, вбитими на війні «хлопцями», яких «стрічають люди» «на колінах», ненавистю до «імперії», яка «вгинає... хижий хребет» [8, с. 308], «до фюрера у кремлі». Водночас поетеса пишається Україною та українцями, воїнами, яким «Господь... сил подвоїв і потроїв», які «здолали все, подужали заброд». І свою віру в Перемогу вона висловлює метафорично, але обґрунтовано й впевнено: «Так виникає нація героїв. / Так постає з населення народ» [8, с. 311].

Література:

1. Саенко В. П. Поезія Ліни Костенко : традиція, контекст, художня своєрідність : монографія. Київ : Смолоскип, 2020. 640 с.
2. Брюховецький В. С. Ліна Костенко : нарис творчості. Київ : Либідь, 1990. 208 с.
3. Дзюба І. Є поети для епох. Київ : Либідь, 2011. 208 с.
4. Білик Г. Тема війни у творчості Ліни Костенко. *Рідний край (літературно-художній альманах)*. 2010. № 1. С. 129–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Almpolt_2010_1_27 (дата звернення 24.03.2023).
5. Ліна Костенко: тексти та їх інтерпретація. Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, впорядкування та інтерпретація творів Григорія Клочека. Київ : Видавництво «Український пріоритет», 2019. 640 с.
6. «Бомби о четвертій ранку – мені вони звичні з дитинства». 93 роки Ліни Костенко. URL: <https://suspihne.media/406524-bombi-o-ctvertij-ranku-meni-voni-zvichni-z-ditinstva-93-roki-lini-kostenko/> (дата звернення 24.03.2023).
7. Філат Т. В. Своєрідність трактування антивоєнної теми в ліриці Ліни Костенко. «Я должен вспомнить – это было...» : к 70-летию Великой победы : монография / отв. ред. А. А. Степанова. Днепропетровск, 2015. С. 374–382.
8. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія : антологія. Львів : Видавництво Старого Лева; Варшава: «Нова Польща». 2023. 440 с.
9. Костенко Л. Вибране. Київ, 1989. 559 с.
10. Філат Т. В. Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко (стаття перша). *Проблеми сучасного літературознавства : Збірник наукових праць*. Випуск 26. Одеса : Астропринт, 2018. С. 183–193.

Filat T. Cycle of poems “War paints watercolors with blood”: features of the artistic organization

Summary. The object of analysis in the article is the war cycle of poems «War paints watercolors with blood», recently published by the Sary Lev publishing house (Lviv) and the journal «Nova Polska» (Warsaw).

The war theme has entered Lina Kostenko's poetic consciousness so deeply that even in poems on a different theme, war terminology, memories of wartime childhood, and allusions to the terrible years of war are often found. The war cycle of poems «War paints watercolors with blood» consists of eleven poems. Each poem is clearly dated. Nine of the eleven poems were written in 2022. This cycle can tentatively be called a cycle-chronicle, a «history» of the beginning of the war and its continuation for three months. The cycle begins with the poem «The last soil. The Last Round» (2010). The compositional place of this poetry, written four years before the start of the war and twelve years before its full-scale renewal, becomes clear only after reading the entire cycle. This poem is a prediction of the future war, about which the poetess constantly warned. In the poem «And horror, and blood, and death, and despair...» (2015) Lina Kostenko expressed her attitude towards Russia's aggression against Ukraine. All the evil of the world, according to the poetess, is personified in the image of a «little gray man». The poetess creates a nameless, non-individualized lyrical subject with the help of negative epithets. And although the «gray man» is easily recognizable, the author deliberately does not identify him, equating the latter with horror, blood, death, a terrible Loch Ness monster, emphasizing on the fact that evil and insidiousness does not have nationality, citizenship, or individual traits. The war started by Russia against Ukraine outraged the artist and forced her to «shout» and beg to stop the destruction of Ukraine. The war cycle is internally and systematically united by a common idea of patriotism, deep sorrow for innocently killed Ukrainians and soldiers, destroyed territories. At the same time, the poetess is proud of Ukraine and Ukrainians, soldiers who steadfastly and loyally defend their Motherland.

Key words: lyrical subject, poem-prediction, rhetorical question, generalized image, reminiscence, metaphorical comprehension.